

University of Groningen

Building versus Bildung. Manfredo Tafuri and the construction of a historical discipline

Hoekstra, Titia Rixt

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hoekstra, T. R. (2005). *Building versus Bildung. Manfredo Tafuri and the construction of a historical discipline*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

De Italiaanse intellectueel Manfredo Tafuri (Rome 1935 - Venetië 1994) was één van de meest belangrijke architectuurhistorici van de twintigste eeuw. Na zijn dood liet hij aanzienlijk oeuvre achter bestaande uit zo'n drieëntwintig boeken en vele artikelen. Tafuri schreef ook enkele bestsellers, waaronder *Teorie e Storia dell'architettura* (1968) en *Progetto e Utopia, architettura e sviluppo capitalistico* (1973). Deze boeken werden in vele landen vertaald, waaronder in het Nederlands, Spaans en Engels. In het boek *Teorie e Storia dell'architettura* formuleerde Tafuri het standpunt dat bepalend zou worden voor zijn architectuurhistorische loopbaan: hij bekritiseerde de zogenaamde 'operatieve geschiedschrijving' en hield een pleidooi voor de architectuurgeschiedenis als een onafhankelijke en kritische academische discipline.

Deze studie werpt een licht op een invloedrijk maar controversieel intellectueel, die in de tweede helft van de twintigste eeuw de initiator was van één van de meest fundamentele debatten in de architectuurgeschiedenis. Echter, terwijl Tafuri een prominent wetenschapper en historicus was, bleef zijn werk voor velen een ontoegankelijk karakter houden. Dit had als gevolg dat de receptie van Tafuri met name bestond uit tekstanalyse van zijn belangrijkste werk; critici probeerden op deze wijze Tafuri's inzichten duidelijk te maken. Dit boek gaat uit van de stelling dat de betekenis van Tafuri meer reliëf krijgt wanneer het niveau van de pure exegesis overstegen wordt. Tafuri moet gezien worden in de context van zijn leven en zijn academische loopbaan in Italië.

Met zijn aanval op 'operatieve historici' begon Tafuri aan het eind van de jaren zestig een pleidooi voor een andere positie van het vak architectuurgeschiedenis. In plaats van een *technische* materie die als hulpbron voor de ontwerppraktijk van architecten diende, moest de architectuurgeschiedenis een *historische* wetenschap worden en zich bovendien gaan manifesteren als onafhankelijke academische discipline. Het unieke van deze positie was dat Tafuri daarmee een nog fundamentele aanvulling inzette op de utopische dimensie van de architectuurgeschiedenis, op het ideaal van *Bildung*. Tafuri is daarmee de meest duidelijke representant van een nieuwe generatie historici die een andere relatie hadden met het modernisme in de architectuur. Terwijl in de eerste helft van de twintigste eeuw moderne architecten een tastbare bijdrage leverden aan de vooruitgang van de wereld, ondersteunden architectuurhistorici deze missie door middel van propagandistische boeken. Architectuurhistorici hadden, net als moderne architecten, een toekomstideaal waaraan hun geschiedenissen bijdroegen. Maar Tafuri schreef zijn geschiedenissen niet langer in het kader van de opvoeding van het lezerspubliek. In plaats daarvan wilde hij de architectuurgeschiedenis ontwikkelen als een principieel onafhankelijke en kritische wetenschappelijke discipline. Met Tafuri kwam er een einde aan een generatie visionaire historici die brede overzichten boden en die, staande aan het begin van een nieuwe tijd, het verleden met een verwachtingsvolle toekomst wisten te combineren.

Alhoewel het werk van grote intellectuelen vaak een zekere tijdloosheid bezit, is het tegelijkertijd zo dat een oeuvre onder tijd- en plaatsgebonden omstandigheden tot stand komt. Alhoewel de relevantie van Freud's psychoanalyse buiten kijf staat, kan zijn werk

niet gedacht worden buiten het repressieve klimaat van de Weense bourgeoisie om. Deze studie biedt een inzicht in de drijfveren van Manfredo Tafuri en in de context waarin zijn werk tot stand kwam. Het stelt niet alleen de vraag naar wat Tafuri schreef maar ook *waarom* hij dat schreef en welke factoren hem daarbij beïnvloedden. De vraag naar de oorsprong van het denken van intellectuelen is net zo interessant als de vraag naar de betekenis van het autonome oeuvre. Het feit dat de vraag naar de oorsprong nooit helemaal beantwoord kan worden, betekent niet dat de vraag op zich niet gesteld kan worden. Dat gebeurt in dit boek.

BENADERING

Tot nu toe zijn de meeste interpretaties van Tafuri exegetisch van karakter geweest. Echter, een contextuele analyse levert nieuwe gezichtspunten op die bijdragen tot een verdere definiëring van het belang van deze historicus. Dit boek combineert een breedheid van visie, met aandacht voor de context van het architectuurhistorisch onderwijs in Italië en de biografie van Tafuri, met een diepte-interpretatie van een aantal van zijn werken. Het uitgangspunt van dit boek is dat een goede interpretatie van het werk van Tafuri slechts tot stand kan komen wanneer twee valkuilen vermeden worden: die van het opplakken van simplistische labels - Tafuri als 'Marxistisch historicus' of als 'profeet van de dood van de architectuur' bijvoorbeeld - en, in het verlengde hiervan, het losweken van historisch complexe fenomenen uit hun oorspronkelijke context. Tafuri's ontwikkeling als historicus en zijn bijdrage aan de architectuurgeschiedenis worden zo beoordeeld binnen het perspectief van wat een contextuele intellectuele geschiedenis genoemd kan worden. Deze aanpak resulteert in twee speerpunten: het gaat om de institutionele en intellectuele context, met andere woorden om de *loopbaan* die Tafuri had als professor in de architectuurgeschiedenis in Venetië en de boeken die hij schreef tijdens zijn academische loopbaan.

Gebruikmakend van de relatie tussen context en tekst, tussen leven en werk, bestaat dit proefschrift uit een vijftal hoofdstukken, waarin telkens Tafuri's boeken, baan en biografie in onderlinge samenhang centraal staan. In een inleidend hoofdstuk beschrijf ik de 'discursieve gemeenschap' waarin de receptie van Tafuri tot nu toe plaats gevonden heeft; in hoofdstuk twee komt de biografie van Tafuri aan bod. In de overige hoofdstukken gaat het er telkens om, een specifiek boek van Tafuri samen met een aspect van zijn leven centraal te stellen.

Beïnvloed door het tijdperk van het einde van de grote verhalen, door de onmogelijkheid zich nog langer te identificeren met de grote geschiedverhalen rondom de Moderne Beweging, maar zeker ook door de verwarring die ontstond na het overlijden van Tafuri zelf, zijn in de afgelopen jaren sterk uiteenlopende Tafuri-interpretaties tot stand gekomen. De Tafuri van de Griekse architectuurhistoricus Panayotis Tournikiotis is bijvoorbeeld weer een heel andere dan die van de Amerikaanse architectuurhistoricus James Ackerman. Tafuri zelf waarschuwde voor interpretaties die te veel afweken van de Tafuri die hij zelf kende: dat wil zeggen, van een degelijke studie van de bronnen, ook in het geval van de historiografie. Vanuit dit perspectief schets ik in het **eerste hoofdstuk** zowel de receptie van Tafuri als de hoofdlijnen van de historiografische ontwikkeling waar

hij deel van uitmaakte.

In **hoofdstuk twee** gaat het om het thema van het politiek engagement. Terwijl engagement bepaald geen automatisme is voor architectuurhistorici – vele architectuurhistorici werken bijvoorbeeld vanuit een puur esthetisch ideaal – werd Tafuri's leven getekend door juist dit thema. Tafuri onderscheidt zich van andere historici doordat hij zijn werk als historicus telkens vanuit deze bron voedde. Terwijl Tafuri als kind van zijn tijd alle fases van het maatschappelijk proces zeer bewust meemaakte, vertaalde hij deze kwesties telkens naar indringende vragen voor de architectuurgeschiedenis. Met een bevriende groep van architecten genaamd de AUA, de *Associazione Urbanisti ed Architetti*, lokaliseert Tafuri zijn kritische stem aanvankelijk nog binnen een samenwerkingsverband met architecten. Terwijl belangrijke zaken als de ruimtelijke inrichting van Italië en de hervorming van planningsinstituties op het spel stonden, ontwikkelde Tafuri, als historicus en als architect, een engagement dat omschreven kan worden als een ethiek van deelname. Echter, door de teleurstellende uitkomst van deze politieke strijd ging Tafuri twijfelen aan de waarde van dit engagement en aan de realiteitszin van de band tussen de progressieve intellectueel en maatschappelijke verandering. Enerzijds wilde hij tot een meer rigoreuze kritiek komen, die in zijn optiek alleen een historische kritiek kon zijn. Anderzijds werd hij zich steeds meer bewust van de eigen dimensie van de kritiek en de geschiedenis, van hun eigen 'taal' die niet samenviel met de 'taal' van het ontwerp. Terwijl een hyper-politiek bewuste Tafuri daarvoor geen onderscheid maakte tussen het stenen gooien naar de politie en het bestuderen van Le Corbusier, werd Tafuri zich nu bewust van de noodzaak om, naast de zorg om de actualiteit, recht te doen aan de complexiteit van de geschiedenis. Tafuri wisselde zo een ethiek van deelname in voor een ethiek van kritische distantie. Tafuri zelf omschrijft deze overgang met de woorden: 'I will throw away the compass'. Tafuri verlaat het idee van een architectonische kritiek die, als een gids, direct kan bijdragen aan de universele waarheidsclaim van een architectuurtheorie. In plaats daarvan bekeert hij zich tot de destabiliserende werking van de historische kritiek, die vanuit zichzelf slechts de steeds wisselende concepties van 'waarheid' aan het licht kan brengen.

In **hoofdstuk drie** wordt de lokale historiografische context in Rome geschetst. De Romeinse architectuurfaculteit waar Tafuri studeerde werd gekenmerkt door twee aspecten. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de modernistische architectenopleiding aan het Bauhaus te Weimar, nam architectuurgeschiedenis van het begin af aan een cruciale plek in. Verder werd de architectuurfaculteit in Rome gekenmerkt door een afwijzing van een als 'noordelijk' gezien modernisme. Tafuri werd onderwezen door historici die in deze traditie stonden, maar hij werd ook geconfronteerd met historici die een andere mening hadden. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog braken de architect-historici Bruno Zevi (1918-2000) en Leonardo Benevolo (1923-) met het anti-modernisme van de Romeinse architectuurfaculteit. De architect-historici Bruno Zevi werden na de oorlog gedreven door een hernieuwd vertrouwen in het modernisme, dat pas na de fascistische dwaling de ruimte zou krijgen om zich daadwerkelijk te manifesteren. Na het fascistische tijdperk kreeg het onderwijs in de moderne architectuurgeschiedenis voor zowel Zevi als Benevolo een nieuwe urgentie: het werd een ethische taak, een gelegenheid om toekomstige architecten te confronteren met fundamentele vragen over de zingeving van hun taak en over hun rol in de maatschappij. In dit hoofdstuk beargumenteer ik dat het

boek *Teorie e Storia dell'architettura* (1968), Tafuri's eerste fundamentele reflectie op de architectuurgeschiedenis, vanuit nieuwe culturele referenties vertrekt die op zeer gespannen voet stonden met de modernistische idealen van Zevi en Benevolo. Deze referenties werden geformuleerd in reactie op een snel veranderende maatschappij in de vijftiger en zestiger jaren; maar ook een andere reactie op het fascisme speelde een rol. Zo was 1954 het jaar waarin niet alleen *Giedion's Space, Time and Architecture* in het Italiaans vertaald werd, maar ook Theodor Adorno's *Minima Moralia*. Terwijl *Teorie e Storia* beschouwd kan worden als de afronding van Tafuri's periode in Rome, heeft het boek een sterk afwijkend karakter vergeleken bij het werk van Zevi en Benevolo.

In hoofdstuk vier en vijf komen twee momenten aan bod, die bepalend zijn geweest voor Tafuri's conceptie van de architectuurgeschiedenis als autonome discipline. Ik laat zien hoe Tafuri na zijn afstuderen worstelt met een mogelijke inzet van de architectuurgeschiedenis in het debat over de toekomst van de moderne architectuur. Daarbij kan men een ontwikkeling onderscheiden van 'experimenteel operatief' naar 'experimenteel historisch' waarbij het vermijden de acceptatie van de fundamentele onzekerheid van de historicus de leidraad blijft.

Hoofdstuk vier gaat over een jonge Tafuri, die als publicist en docent weliswaar erg betrokken was bij het debat van dat moment, maar ook grote vragen had over de toekomst van de moderne architectuur. De vraag was voor hem of, in een snel veranderende maatschappij waarin ook de betekenis van het architectonisch modernisme niet meer vast lag, de architectuurgeschiedenis kon vasthouden aan haar rol zoals vastgelegd in de eerste helft van de 20e eeuw. Tafuri had, samen met zijn vrienden, een groot bewustzijn van de 'nieuwe' moderne maatschappij zoals die zich in de jaren vijftig en zestig aankondigde: hij probeerde dit modernisme buiten de clichés van mythische grote namen – Le Corbusier, Gropius – te interpreteren. Centraal stond zo de onbepaaldheid van de moderne stad, die in haar explosieve groei nauwelijks door architecten gecontroleerd kon worden. De stad was de plaats van de crisis; een fenomeen dat niet alleen betrekking had op het moeizame opereren van architecten, maar ook een bijna existentiële betekenis kreeg. Op basis van dit denken over de crisis van de moderne architectuur trok Tafuri de consequenties voor de historiografie. Zoals de stad ophoudt een vanuit het ontwerpproces gecontroleerd idee of synthese te zijn en een 'ongecontroleerd' fenomeen wordt, zo moet ook de historiografie ophouden synthese te zijn en zich ontwikkelen als fenomeen, als *tout-court* geschiedenis. De Romeinse architect Ludovico Quaroni was een toetssteen voor Tafuri in de zoektocht naar een andere ethiek. Quaroni was de 'meester van het experiment', voor wie een steeds terugkerende zelf-kritiek een vitale impuls was die leidde tot het constant bijstellen van ambities en plannen. Tafuri wijdt zijn meest belangrijke boek in deze fase aan het werk van deze architect. Zoals Tafuri schrijft in *Ludovico Quaroni e lo sviluppo dell'architettura moderna in Italia* (1964) is Quaroni met zijn werk exemplarisch voor een omslag in mentaliteit. De leidraad van een 'sterke' methode wordt losgelaten ten gunste van de acceptatie van onzekerheid en een zoekende houding. Het wegvallen van 'sterke' methodes levert een nieuwe, wellicht tragische, vrijheid van interpretatie op, die Tafuri probeerde te vertalen naar de architectuurgeschiedenis. Quaroni is voor Tafuri het voorbeeld van een architect die de confrontatie zoekt met een eerlijke, wellicht wrede maar ook authentieke en levendige geschiedenis. Het contrast met Bruno Zevi maar ook met de Romeinse stedenbouwkundige Saverio Muratori was op dat moment al erg groot:

tegenover de problematisering van Tafuri, stond de poging van Muratori om de architectuurgeschiedenis te institutionaliseren als een 'parametro di controllo' in het ontwerpproces.

In het **vijfde hoofdstuk** wordt beschreven, hoe Tafuri zijn anti-operatieve 'stem' verder ontwikkeld binnen de uitzonderlijke academische gemeenschap van het *Istituto Universitario di Architettura di Venezia*. In 1968, wanneer Tafuri benoemd wordt tot professor in de architectuurgeschiedenis, begint hij aan de meest substantiële taak van zijn loopbaan. Tafuri wordt bouwheer binnen de universiteit: binnen de institutionele setting van Zevi's *Istituto di Storia dell'architettura* begint hij aan de bouw van architectuurgeschiedenis als autonome academische discipline. Tafuri's kritiek op het klassieke politieke engagement en op de dogma's van links leidt tot het besluit om, tegen de tijdsgeschiedenis in, het bestaande universitaire systeem niet te verwerpen, maar om haar te gebruiken voor een 'revolutie van binnenuit'. Tegelijkertijd formuleert Tafuri in deze periode zijn meest radicale inzichten ten aanzien van het wezen van de moderne architectuur. In het artikel 'Per una critica dell'ideologia architettonica' (1969) poneert Tafuri voor het eerst de stelling dat architectuur, als gevolg van het afgenomen belang van de architectuur in de maatschappij, slechts ideologisch van karakter is. In het boek *Progetto e Utopia, architettura e sviluppo capitalistico* werkt Tafuri deze hypothese uit tot een fundamentele revisie van de moderne architectuurgeschiedenis. Tafuri stelt dat de marginalisatie van de architect te danken is aan een fundamentele breuk die in de zeventiende eeuw optreedt tussen het denken enerzijds en systemen van (technisch) beheer en bestuur anderzijds. Bedreigd door deze arbeidsdeling, bevecht de architect zijn lot door de inventie van een nieuwe identiteit, die nu echter slechts ideologisch kan zijn. Op dit punt, stelt Tafuri, begint de geschiedenis van de moderne architectuur. Het boek *Progetto e Utopia* was het tegendeel van de triomfalistische moderne architectuurgeschiedenis van Pevsner en Giedion. Tafuri gebruikt nu de bestaande institutionele structuur van de universiteit voor de bouw van een onafhankelijk onderzoekscentrum om deze revisie verder uit te werken. Naast het programma van de architect moet er een programma van de historicus komen, die telkens een kritisch tegenwicht biedt aan de utopieën van de architectuur, alsook haar plaats binnen een bredere maatschappelijke constellatie evident maakt. Tafuri breekt zo met de utopische dimensie van de architectuurgeschiedenis. In plaats daarvan stelt hij de pluraliteit en de complexiteit van het verleden centraal. Tafuri ziet de architectuurgeschiedenis als een specialisatie binnen de historische wetenschappen: architectuur is een 'nuttige categorie van analyse' die een specifiek licht kan werpen op de maatschappij.

Deze studie gaat voorbij aan de ijle abstractie van wie Tafuri beschouwt als de optelsom van zijn boeken. Een contextuele geschiedenis maakt duidelijk dat de door Tafuri geforceerde breuk alleen in Italië had kunnen plaatsvinden. Dat heeft te maken met de plaats van de architectuur en stedenbouw in de Italiaanse maatschappij en de mate waarin de materiële cultuur in Italië een weerslag is van de geschiedenis van het land. Deze verbinding werd problematisch tijdens het fascisme: na de oorlog werd duidelijk dat de verbinding tussen architectonisch modernisme en fascisme een onprobleematisch verder gaan op oude voet onmogelijk maakte. Tafuri's breuk met de operationele architectuurgeschiedenis kon alleen plaatsvinden tegen deze achtergrond van het verbond tussen architectuur, stedenbouw en de politieke geschiedenis van een land.

